

Олег Хома

КАРТЕЗІАНСЬКА НАУКА: МЕТОД І ДОСВІД.

Dika, T. (2023). *Descartes's Method. The Formation of the Subject of Science*. Oxford: Oxford UP.

Тарек Діка, Assistant Professor в університеті Торонто, спеціалізується на феноменології, ранньомодерній (переважно картезіанській) філософії й історії науки (від Античності до Нового часу). Таке поєднання наукових зацікавлень, доволі логічне, як на мій погляд, і зумовило специфіку книги «Декартів метод. Формування суб'єкта науки»¹, з якою варто ознайомитися вітчизняним фахівцям. Передчуття деякої банальності, навіяне стандартним заголовком, не усуває повною мірою навіть підзаголовок. Але варто знати, що ми маємо в цьому випадку аргументоване переосмислення низки усталених стереотипів, яке допомагає значно краще збагнути здавалось би класичну тематику, порушуючи при цьому цілу низку нових питань.

Передовсім слід зрозуміти місце проблеми методу згідно з усталеним в інтелектуальному середовищі сприйняттям філософії Декарта. Формуючись у XIX столітті переважно під впливом позитивізму, це сприйняття на перший план висувало саме метод, ставлячи в залежність від нього всі інші теми, зокрема і славнозвісне *cogito*. Потужне декартознавство XX століття, що остаточно перетворилося з переважно французької на глобальну дослідницьку царину, попри всі свої глибини й новаторство, так і не спромоглося до кінця розвіяти усталені позитивістсько-просвітницькі міфи. Достатньо сказати, що популярний ресторан на паризькій вулиці Декарта, недалеко від *Еколь Політехнік*, має назву, усе ж, *La Méthode*, а не *Les Méditations*.

Головний живильний ґрунт цих міфів – науковий доробок Декарта. Його орієнтованість на науку, відданість математиці й механіці, прагнення виразити в доступній для пересічного сприйняття формі ті нечисленні «правила», які неухильно вестимуть науковий

© О. Хома, 2023

¹ Книга відрізняється детальною структурою. Кожна з п'яти її частин складається з великої кількості розділів і параграфів, що детально увиразнюють порядок аргументації. Нижче буде наведено лише основні структурні елементи: Вступ. *Декартів метод: універсальність без односторонності* (рр. 1-12); Частина I. *Габітуальна єдність науки: від Аквіната до Декарта* (рр. 13-78); Частина II. *Операції і культура методу* (рр. 79-142); Частина III. *Перша проблема методу: «найшляхетніший приклад»* (рр. 143-238); Частина IV. *Застосування: досконале і недосконале розуміння проблем* (рр. 239-316); Частина V. *Поза Правилами* (рр. 317-346); Висновок. *Переоцінка сенсу методу в Декарта* (рр. 347-352); Додаток. *Правила Декарта: рукописи, дати та заголовки*. (рр. 353-357). Також видання містить подяки, коротку передмову, перелік скорочень, бібліографію, покажчик імен і понять. – Далі посилання на це видання подаються спрощено: номер сторінки в круглих дужках, без прізвища автора й року видання.

розум, що пізнає, до істинних пізнавальних результатів. Певна річ, «Дискурсія про метод», що подає лише чотири таких правила, неабияк вплинула на схильну до позитивізму масову свідомість. Ще б пак – виконай лише чотири правила, і завжди матимеш істину в кишені! У цьому сенсі вплив «Дискурсії про метод» на масову свідомість інтелектуалів цілком можна порівняти, наприклад, з активною пропагандою підвищених доз вітаміну С Лайнусом Полінгом, одним з найбільших спокусників людства у 70-х – 90-х рр. XX століття. Пропонуючи «універсальну пігулку», яка розв’яже будь-які проблеми зі здоров’ям, Полінг зробив щось, дуже схоже на пропозицію одного «простого» методу, який розв’яже всі можливі проблеми, які ми зустрінемо в пізнанні.

Але подібні «прості» рецепти не вперше пропонуються людству. І попередній досвід свідчить, що вони на практиці виявляються або не дієвими, або не такими вже «простими». Хрестоматійною є критика Декартових чотирьох правил Ляйбніцем. Останній іронічно порівняв подібний «метод» із рецептом алхіміків: «взьми, що слід, зроби, як слід, і матимеш, що бажаєш» [Leibniz 2009: 377], зауваживши, що замість «скарбу» такий метод дає лише «вугілля» [ibid.: 378]. Автор, звісно ж, цитує цей класичний сюжет (р. 3).

Зрештою, між цими полюсами (спокусою простоти й іронією здорового глузду) і коливається масове сприйняття Декартового методу. Годі й казати, що таке сприйняття, попри його поширеність, є вкрай поверховим і не стосується власне того, що хотів сказати Декарт. Проникливі декартознавці давно викрили безгрунтовність помилкових тлумачень², однак історико-філософські книжки мало хто читає в позафілософських колах, особливо серед науковців. Тому Т. Діка (далі Автор) написав вельми важливу книгу, оскільки вона присвячена тлумаченню передовсім Декартової науки й адресована історикам науки і вченим. Він від самого початку характеризує усталений скепсис істориків науки XX ст. щодо ранньомодерних універсальних методів, потрактованих лише як «риторичний прийом для представлення наукових відкриттів, зроблених іншими засобами», як «мітичний дискурс», покликаний впливати на інших, а не використовуватись у дослідницькій практиці (р. 2). Сумнівів у реальній ефективності методу додавало його поширене тлумачення як набору правил, *однотипно* застосовуваного до будь-яких проблем. Певна річ, важко сприймати однотипність як синонім творчої плідності (р. 5).

Слід відзначити, що Автор демонструє високий рівень історико-філософської культури, розглядаючи проблему методу в Декарта на основі аналізу всіх дотичних Декартових текстів, а не традиційних уявлень, що межують зі стереотипами³. У центрі

² Своєрідним епіграфом до всієї книги Автора є цитата з глибокої і доволі давньої (1-ше видання – 1945 рік) праці Жана Лапорта, в якій викладено низку тез, що поділяються й Автором. «Саме нам належить своїми власними зусиллями досягнути цієї досконалості *ingenium*, до якої нас закликає картезіанський метод. Такими є його істинне значення і його істинна ціна. ... Він [Декарт. – О. Х.] має на увазі не “ключ до мистецтва винаходити”, а деяке навчання і, так би мовити, деяку “дресуру” нашої здатності винаходити» [Laport 2000: 34]. Лапорт додає: «І це звичка чи радше сукупність звичок..., що становить суть картезіанського методу, а не якийсь перелк незмінних машинально застосовуваних формул» [ibid.: 36]. Зрештою, таке бачення методу було поширене в декартознавстві, однак це й у 2023 році не позбавляє актуальності спроби «немашинального» пояснення методу як габітусу чи сукупності габітусів, що постають у процесі нашої «самодресури».

³ Наприклад, Автор стверджує, що нерозуміння природи картезіанського методу філософами науки на кшталт Томаса Куна чи Пола Фюерабенда зумовлено прочитанням Декарта через окуляри «міфу про метод», тобто концепції науки як «квазімеханічного» застосування наукового методу. Але цей міф є усталеним стереотипом, створеним у певний час істориками науки. Хоча Декартовому методу приписували відокремленість «від реальних людських суджень про зміст науки (тобто про природу світу) і від людських цінностей», Декарт насправді поділяв цілком

уваги Автора перебувають «Правила для керування розумом»⁴ як ключовий текст Картезія, присвячений методу. Вибір Автора цілком слушний. Бо хоча Декарт ніколи не планував друкувати цей свій ранній текст (на відміну від опублікованої «Дискурсії про метод» із сакраментальними «чотирма правилами»), саме в ньому розгорнуто докладну епістемологічну концепцію методу.

Певна річ, Декарт переосмислив більшість своїх ранніх концепцій, відмовився від низки ранніх термінів (*intuitus mentis, universalis humana sapientia* тощо). Але, як довів, зокрема, Жан-Люк Марйон, ціла низка концепцій, сформульованих у цьому тексті, проходять через всі пізніші твори Декарта (передовсім ідеться про поняття *natura simplicissima*, проста природа) [Marion 1991]. Автор цілком слушно не зупиняється на популяризаційній риторичі, до якої іноді вдавався Декарт, і визначає його метод як різновид «когнітивної схильності або звички», як гроно ефективних способів розв'язання проблем, завжди чітко співвіднесених із «параметрами проблеми, що розглядається» (р. xvii).

Автор, спираючись на ретельний аналіз текстів, визначає свою позицію як супротивну «тезі про однотипність», що нині є усталеною тлумачною нормою (принаймні серед істориків науки). Згідно з Автором, Декарт не лише не був прихильником такого розуміння методу, але й прямо його заперечував. «Уважне вивчення відповідних текстів – перш за все *Правил* — показує, що Декарт ніколи не підтримував тези про однотипність. Навпаки, він її відкинув. Для Декарта постійне практикування методу створює когнітивну налаштованість або “*gabitus*”, який існує в людському розумі (*ingenium*) і робить його здатним розв'язувати проблеми в науках. Актуалізація цього *gabitusu* може, у певних межах, різнитися від випадку до випадку, завжди в залежності від наявної проблеми. *Параметри проблеми – те, що диктує, як саме застосовувати метод, тож різні проблеми вимагають (або можуть вимагати) різних способів застосування*» (р. 5). Цей метод не лише передбачає неоднотипне застосування до різних проблем, він його принципово «вимагає» (р. 6).

Отже, цей метод передбачає «унікальність» свого застосування: жоден його випадок не слід вважати універсальним зразком, «принаймні без серйозних застережень» (*ibid.*). Однак різнотипність застосувань сходиться в єдності габітусів, властивих душі. Вироблення когнітивних налаштованостей, власне, і зумовлює це різноманітне застосування: ці налаштованості подібні до Аристотелевих чеснот; бо габітус-метод теж (1) здобувається лише в діях і вправлянні. Окрім цієї, Автор виділяє ще дві особливості Декартового методу: (2) «когнітивна налаштованість, створена практикуванням методу», вона «удосконалює роботу розуму (*ingenium*) в науці», до того ж вона «не лише звичка; це ... чеснота»; Декартів метод-габітус як практично набута «когнітивна налаштованість» (3) уможливує інтуїтивне схоплення перших принципів і висновування з них – основу картезіанської науки не лише часів *Правил*, але й зрілого періоду (р. 7).

протилеглі погляди (р. 350). Згідно з Автором, Картезій не відокремлював метод від досвідченості й управності того, хто застосовує останній, як і від ціннісного компоненту науки. Наука як цінність для Декарта «закорінена в тому, як вона може відповідати вимогам *людського життя* в його практичному, фізіологічному та моральному аспектах» (*ibid.*).

⁴ Важливо зазначити, що Автор цитує *Правила* за т.зв. «Кембридзьким манускриптом» (KM), нововідкритою рукописною латинською копією твору, що зберігається в архіві рукописів бібліотеки Кембридзького університету. Хоча перше видання KM опубліковане Oxford University Press лише цього року, вочевидь Автор, пишучи книгу для цього ж видавництва, мав змогу поспілкуватися ще не виданим текстом [Descartes 2023]. Сподіваюся, що в найближчих числах *Sententiae* вийде огляд цього видання.

Автор дуже плідно працює з поняттям «габітус», яке добре розкриває природу Декартового методу, що полягав у призвичаєнні розуму до розв'язання проблем. Таке призвичаєння могло здійснюватись через розв'язання математичних задач, що привчає розрізняти справжню очевидність і її помилкові подоби. Не варто забувати, що головні істини, які, за Декартом, забезпечують існування спільної основи всіх наук – універсальної людської мудрості – є вродженими й осягаються через безпосереднє пізнання. Останнє здійснюється в акті *intuitus mentis* (згідно з концепцією *Правил*) або через схоплення природного світла (у період *Медитацій*). Картезіанська філософія будь-якого періоду неможлива без ума, тренованого в безпосередньому розрізненні очевидного і неочевидного. Навіть сам жанр філософської медитації, створений Декартом, задумано саме як поступове привчання нашого ума (попервах «нетерплячого» й охочого «блукати манівцями») до того, щоб «втримуватися в межах істини» (АТ VII, 29: 28-30). Таке «привчання» (а як ще назвати процедуру, яку Декарт виражає метафорою попускання і натягування віжок?: АТ VII, 29: 30 – 30: 1-2) і є, власне, сенсом Декартового методу. Отже, цей метод, «науковий габітус»⁵ – це не правила, які «просто» треба застосувати, а рівень налаштованості, тренованості ума в розв'язанні складних проблем, тобто дієве начало, яке готове належним чином застосувати доречні правила принагідно до особливостей тієї чи тієї проблеми.

Загальний висновок Автора виглядає так: «Хоча метод Декарта є справді універсальним за обсягом, він не однотипний у застосуванні. Отже, варіації в застосуванні цього методу не слід тлумачити як різні методи. Кожна програма розгортає одну або більше операцій методу – інтуїцію, дедукцію й енумерацію, – але спосіб, в який це робиться (кількість і порядок операцій), не може бути визначений заздалегідь. Це залежить від проблеми.

У своєму первинному розумінні наука не є пропозиційною системою чи “порядком причин”. Це скоріше *габітус*, за допомогою якого тільки й створюється пропозиційний порядок науки. ... На відміну від своїх попередників, Декарт не має чіткої “теорії” габітусу, і він ніколи не збирався її писати. Хай там як, Декарт продовжував сприймати науку як *габітус* і замість того, щоб розвивати теорію *габітусу* (наукового чи іншого), у *Правилах* він приписує ті практики, які фактично цей габітус *продукують*. ... Декартові *Правила* більше належать до літературної традиції *regulae*, яка сягає монастирських правил від четвертого і п'ятого століть (наприклад, *Regula Sancti Augustini*) і аж до сімнадцятого століття (наприклад, *Regulae Societas Jesu*), спрямованих на зміну суб'єктів (через приписані практики й набуття відповідних чеснот або *габітусів*) для якоїсь певної мети, а не на традицію теорії, що не має приписувального змісту й нікому не приписує дій» (р. 347).

⁵ Автор масштабно описує розвиток поняття «габітус» від Арістотеля до схоластів, зокрема аналізує схоластичні концепції «наукового габітуса». Але останній він відрізняє від Декартового поняття «науковий габітус» через такі аспекти (р. 9): Декартове поняття (1) координує різні науки для розв'язання проблем (схоласти орієнтувались на арістотелівську концепцію несумірності предметів окремих наук); (2) не зводиться до жодного осібного наукового принципу, постаючи як загальна налаштованість розуму, що пізнає; (3) є «фундаментально продуктивним, а не просто таким, що запам'ятовує» (у схоластиці науковий габітус зазвичай зводиться до збереження того, що вже досягнуто розумом). Аспекти (1) і (2) прямо впливають з Декартової концепції «універсальної людської мудрості», що узалежнює всі науки від природи розуму й уможливорює застосування методу-габітусу в кожній з них (останнє прямо суперечить арістотелізму). Аспект (3) впливає з продуктивної природи розуму (*ingenium*) у *Правилах* [див.: Хома 2011].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Хома, О. (2011). Ingenium і «дедуктивний метод» Декарта. In Б. Кассен et al. (Ред.), *Європейський словник філософії. Лексикон неперекладностей*. (Т. II, сс. 117-127). Київ: Дух і Літера.
- Dika, T. (2023). *Descartes's Method. The Formation of the Subject of Science*. Oxford: Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/oso/9780192869869.001.0001>
- Laporte, J. (2000). *Le rationalisme de Descartes*. Paris: PUF. <https://doi.org/10.3917/puf.bondi.1988.01>
- Leibniz, G. W. (2009). Leibniz en Gerhardt Meier (Bremen) [Hannover, Mitte Januar 1691]. In G. W. Leibniz, *Sämtliche Schriften und Briefe. Zweite Reihe, Philosophischer Briefwechsel, 2. Band, 1686-1694* (S. 372-378). (M. Schneider et al., Hrsg.). Berlin: Akademie Verlag. <https://doi.org/10.26015/adwdocs-142>
- Marion, J.-L. (1991). Quelle est la méthode dans la métaphysique ? In J.-L. Marion, *Questions cartésiennes* (pp. 75-109). Paris : Vrin.

Одержано 3.09.2023

REFERENCES

- Descartes, R. (2023). *Regulae ad directionem ingenii An Early Manuscript Version*. (R. Serjeantson & M. Edwards, Eds.). Oxford: Oxford UP.
- Dika, T. (2023). *Descartes's Method. The Formation of the Subject of Science*. Oxford: Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/oso/9780192869869.001.0001>
- Khoma, O. (2011). Ingenium and Descartes' "deductive method". [In Ukrainian]. In B. Cassen et al. (Ed.), *European dictionary of philosophies. Lexicon of untranslatables* (Vol. II, pp. 117-127). Kyiv: Duh i Litera.
- Laporte, J. (2000). *Le rationalisme de Descartes*. Paris: PUF. <https://doi.org/10.3917/puf.bondi.1988.01>
- Leibniz, G. W. (2009). Leibniz en Gerhardt Meier (Bremen) [Hannover, Mitte Januar 1691]. In G. W. Leibniz, *Sämtliche Schriften und Briefe. Zweite Reihe, Philosophischer Briefwechsel, 2. Band, 1686-1694* (S. 372-378). (M. Schneider et al., Hrsg.). Berlin: Akademie Verlag. <https://doi.org/10.26015/adwdocs-142>
- Marion, J.-L. (1991). Quelle est la méthode dans la métaphysique ? In J.-L. Marion, *Questions cartésiennes* (pp. 75-109). Paris : Vrin..

Received 3.09.2023

Oleg Khoma

Cartesian science: method and experience. Dika, T. (2023). *Descartes's Method. The Formation of the Subject of Science*. Oxford: Oxford UP.

Review of Dika, T. (2023). *Descartes's Method. The Formation of the Subject of Science*. Oxford: Oxford UP.

Олег Хома

Картезіанська наука: метод і досвід. Dika, T. (2023). *Descartes's Method. The Formation of the Subject of Science*. Oxford: Oxford UP.

Огляд книги Dika, T. (2023). *Descartes's Method. The Formation of the Subject of Science*. Oxford: Oxford UP.

Oleg Khoma, Doctor of sciences in philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy and Humanities at Vinnytsia National Technical University (Ukraine).

Олег Хома, д. філос. н., завідувач кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету.

e-mail: quid2anim@gmail.com